

POMENOVANIE MODREJ FARBY V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

NAMES OF BLUE COLOUR IN SLAVIC LANGUAGES

MARTINA ULIČNÁ

Abstrakt

Lexémy slúžiace na pomenovania odtieňov modrej farby v slovanských jazykoch sa líšia svojím pôvodom, štruktúrou významov, ktoré môžu vyjadrovať, ale i svojím výskytom vo viacsovných pomenovaniach. Preto možno očakávať i rozdiely medzi lexémami, ktoré tieto svetlé a tmavé modré odtiene pomenúvajú v ruskom a v slovenskom jazyku. Štúdia v krátkosti opisuje súčasný stav v niektorých západoslovanských, južnoslovanských i východoslovanských jazykoch a tento synchronný opis je východiskom na detailnejšiu komparáciu výskytu adjektív *modrý* a *belasý* v slovenčine a *синий* a *голубой* v ruštine.

Kľúčové slová: názvy modrej farby v slovanských jazykoch, spoločné praslovanské východisko, kolorizmy v slovenskom a ruskom jazyku, synchronná slovensko-ruská komparácia.

Abstract

The names of shades of blue colour in Slavic languages differ in their origin, as well as in the structure of the meanings they can express, but also in their occurrence in multiword names. Therefore, differences between the names of these light and dark shades of blue in Russian and Slovak languages can be expected. The study briefly describes the current situation in some West Slavic, South Slavic and East Slavic languages, and this synchronous description is the starting point for a more detailed comparison of the occurrence of the adjectives *modrý* and *belasý* in Slovak and *синий* and *голубой* in Russian.

Keywords: blue colour in Slavic languages, Proto-Slavic origin, names of colours in Slovak and Russian, synchronous Slovak-Russian comparison.

Úvod

Využitie farieb ako kultúrnych symbolov národa, resp. významotvornej súčasti týchto symbolov do značnej miery vyplýva zo schopnosti národného jazyka pomenovať farebné odtienky výrazovými prostriedkami. Ak sa sústredíme na otázku vývinu tejto schopnosti, pre slovanské jazyky ako geneticky príbuznej, môže byť pomenovanie farby istou lexémou v každom z nich relevantným východiskom porovnávacieho výskumu tejto problematiky v celej jazykovej rodine. Do úvahy pritom treba brať univerzálnosť kolorizmov ako pomenovaní farieb, jedinečnosť konštituovania týchto pomenovaní a aj ich vzťah k pomenúvanej realite rovnako ako ich etymológiu. Problematika zobrazenia sveta pomocou farieb a vytvárania farebnej mapy sveta (porovnaj napr. Markova 2016, s. 73 – 74) nadobúda podrobnejšou analýzou týchto farebných charakteristík v príbuzných jazykoch a komparáciou štruktúry ich vzťahov ďalší rozmer.

V tejto štúdií sa sústredíme na pomenovania odtieňov modrej farby v ruštine a v slovenčine na pozadí ďalších slovanských jazykov. Modrá je v prírodnom prostredí takmer neuchopiteľný farebný odtieň. Sýte a tmavé modré odtienky sú v prvom rade pozorovateľné v premenlivej farbe vody, na druhej strane svetlý odtieň reprezentuje podobne premenlivé denné nebo. Okrem oblohy a vodnej hladiny sa modrá farba používa napríklad i vo vzťahu k ľudskému telu na pomenovanie farby očí ale na druhej strane i na pomenovanie bledosti, neprirodzenej farby pokožky zapríčinennej chladom alebo zdravotnými problémami. Protirečivé konotácie spojené s nebom, farbou oblohy na jednej strane a vodou a chorobou či smrťou na druhej strane

reprezentované dvoma rôznymi lexémami sa zreteľne prejavujú v ruskom jazyku (pozri napr. Vasilevič 2005, s. 42 – 51).

Možno práve táto polarita vo vnímaní vody a neba a ich farieb sú dôvodom, že modrá je farbou, svetlý a tmavý odtieň ktorej má vo väčšine slovanských jazykov rôzne pomenovania. Pritom lexémy pomenúvajúce modrú farbu sú v slovanských jazykoch veľmi rôznorodé: ako nadradený pojem zjednocujúci všetky modré odtiene sa napr. v južnoslovanských jazykoch ustálili v jednotlivých jazykoch lexémy *plav* – srbčina, chorvátčina, *син* – bulharčina a podobne *sinj* – slovinčina, vo východoslovanských jazykoch *синий* (ruština), *синій* (ukrajinčina), *сіні* (bieloruština); v záposlovanských jazykoch modrý – čeština, slovenčina a bĕlĕitny – poľština. Podobne existujú rozdiely vo vyjadrení svetlomodrého odtieňa, ktorý môže byť v jazyku pomenovaný len ako svetlý odtieň modrej, alebo môže existovať samostatná lexéma na jeho pomenovanie – čeština a bulharčina nemá samostatnú lexému, v slovenčine slúži na pomenovanie svetlomodrej farby lexéma *belasý*, v poľštine *niebieski*, v ruštine *голубой*, v ukrajinčine *голубий* i *блакитний*, v bieloruštine *блакітны*, v srbčine a chorvátčine *modar*. Ak vezmeme do úvahy i menej frekventované a často štylisticky príznakové lexémy, množstvo názvov pre modré odtiene sa v slovanských jazykoch ešte zvýši, napr. *blankytný*, *azúrový* v slov. (kniž.), alebo *лазурный* v ruštine a *лазурен* v bulharskom jazyku (básnické) a pod.

Naším cieľom je v kontexte slovanských jazykov porovnať pomenovania modrej farby a jej odtieňov v slovenskom a v ruskom jazyku. Na prvý pohľad slov. modrý a *belasý* ako dve pomenovania pre tmavý a svetlý odtienok modrej farby zodpovedajú svojim významom dvojici *синий* a *голубой* v ruštine, napriek genetickej blízkosti jazykov majú však paralelné názvy modrých odtieňov v týchto jazykoch rôzny pôvod a nie je možné odvodiť ich od spoločného praslovanského základu. Vzhľadom na tento evidentný rozdiel medzi porovnávanými jazykmi z diachrónneho hľadiska je zaujímavé porovnať synchronne vzájomné vzťahy spomínaných kolorizmov v týchto dvoch jazykoch. Pritom štruktúra pomenovaní modrej farby v ďalších slovanských jazykoch a jej vzájomné porovnanie je pre nás východiskom, ktoré posluží ako základ na komparáciu vzťahu farby a jej pomenovania v slovenčine a ruštine a na pochopenie dôležitosti jednotlivých sémantických príznakov a ich realizácie v pomenovaniach odtieňov modrej a *belasej* farby slovenskom a v ruskom jazyku.

Kolokácie, v ktorých sa kolorizmy pomenúvajúce modré odtiene vyskytujú, majú istú predvídateľnosť a logiku, ktorú možno opísať pri porovnávacom štúdiu viacerých slovanských jazykov. Jazykový materiál, ktorý sme pri tomto komparatívnom opise využívali, sme čerpali z výkladových slovníkov slovanských jazykov a z materiálov korpusu ARANEA, ktorý okrem slovenčiny obsahuje i texty v bulharskom, poľskom a ruskom jazyku.

Modrá farba v južnoslovanských jazykoch

Z *južnoslovanských jazykov* je v slovinskom jazyku druhovo nadradenou lexémou, ktorá reprezentuje všetky odtienky modrej farby, kolorizmus *móder*. Tento kolorizmus môže ďalej pomocou komponentov *svetlo-* alebo *temno-* bližšie špecifikovať intenzitu modrej farby. Kolorizmus *móder* vyjadruje:

- modrú farbu objektu: *modro morje/nebo; oči ima modre, svetlo modra obleka*
- bledú, modrastú farbu ľudskej pokožky: *modre ustnice*, i prenesene o emicionálnom stave *ves moder od zavisti* (celý modrý od závisti).

Tento kolorizmus sa tiež často vyskytuje vo viac-slovných pomenovaniach (neutrálnych, vlastných menách, terminologických, i frazeologických):

- *modre čelade* – i v slov. *modré prilby*,
- *modra galica* – i v slov. *modrá skalica*,
- *modra kri* – i v slov. *modrá krv*,
- *modri angel* – (expres.) policajť,
- *ves moder od zavisti* – i v slov. *modrý od závisti*,
- *modra frankinja* – i v slov. *modrá frankovka*,

- *módra knjiga* – zberka listín ekonomického charakteru,
- *modra cona* – (motoristické) modrá zóna, v ktorej sa parkuje len na obmedzený čas,
- *Modra mošeja* – Modrá mešita (v Istambule).

Ako synonymum k *moder* sa hodnotí kolorizmus *plav*: *plavo morje, nebo* (modré more/nebo), *plav avto* (modré auto), *plavo obleko* (modré šaty), *ima plave oči* (má modré oči); a tiež vo význame sinavý o pokožke: *vsa je plava od modric* (expres., je celá sinavá/modrá od modrín).

Podobne ako *moder* sa vyskytuje i vo viacslovných pomenovaniach:

- *plavi ponedeljek* – i v slov. *modrý pondelok*,
- *plava garda* – modrá garda, organizácia spojená s Mihajlovičovým hnutím počas národnooslobodzovacích bojov v Slovinsku.

Na rozdiel od kolorizmu *moder* sa adj. *plav* nepoužíva na vyjadrenie nezdravého modrastého odtienka pokožky alebo častí tela (od chladu alebo choroby).¹

Svetlý odtieň modrej farby pomenúva v slovinčine adjektívum *sinji*: *sinje nebo; ima sinje oči*. Kolorizmus *sinji* sa vyskytuje napr. vo viacslovných pomenovaniach terminologického charakteru v zoológii: *sinji kit* (modrá veľryba – *vráskavec obrovský*), *sinji morskí pes* (*modrý žralok*), *sinje ribe* (ryby žijúce vo veľkých krdľoch, napr. sardinky či makrely).

Centrálным kolorizmom, ktorý v bulharčine pomenúva modrú farbu, je *син*. Toto adjektívum pomenúva všetky odtienky modrej farby (i pomocou zložených slov s komponentom *светло-*, *ясно-*, *бледо-* oproti *тъмно-*).

Modré sfarbenie predmetu je v bulharskom možné pomenovať i pomocou kolorizmu *модър*, pričom hoci *модър* a *син* sú do istej miery vo výkladových slovníkoch prezentované ako synonymá, na rozdiel od *син* je kolorizmus *модър* menej frekventovaný, pričom ide o poetizmus alebo i nárečové slovo. V korpusoch sa vyskytuje v kolokáciách s názvami rôznych objektov i častí ľudského tela, pričom pomenúva modré zafarbenie týchto objektov alebo bledú, sinavú farbu pokožky a častí ľudského tela, napr. *модрото небе, модри звезди, модри стени* (modré nebo, modré hviezdy, modré steny) a tiež *модрите устни* (modré pery). Z frázy z korpusu ARANEA *планините като сини, модри или дори черни стени* (hory ako modré, (tmavo)modré alebo dokonca čierne steny) vidno, že odtienok pomenovaný kolorizmom *модър* sa chápe skôr ako tmavý odtieň modrej farby.

Lexéma *небесен* (nebový) v bulharčine pomenúva svetlomodrý farebný odtieň, farbu neba (je synonymá s adj. *светлосин, небесносин*): *небесни очи* i *небесен пуловер*. *Небесен* je pritom hodnotené ako *яносин*, teda svetlomodrý alebo belasý, keďže však ide o poetizmus, je štylisticky príznakové podobne ako *модър*. Na rozdiel od ruštiny, v ktorej sa vyskytujú viacslovné pomenovania a frazeologizmy i s kolorizmom *голубой*, v bulharčine sú lexikograficky zdokumentované len viacslovné pomenovania s kolorizmom *син*:

- *син домати* (modrá paradajka) – baklažán,
- *син камък* (modrý kameň) – (chem.) ako slov. *modrá skalica*,
- *синя кръв* (kniž.) – ako slov. *modrá krv*,
- *ставам син-зелен* (stávam sa modrým-zeleným) – (hovor.) veľmi zblednúť od strachu, hnevu, jedu a pod.
- *синя каска* (modrá prilba) – príslušník mierových síl OSN, v slov. len mn. číslo,
- *синият кит* (modrá veľryba) – vráskavec obrovský,
- *синьо сирене* (modrý syr) – syr s modrou plesňou,
- *синият екран на смъртта* – i v slov. *modrá obrazovka smrti*,

¹Poznámka: podobne ako v slovenskom jazyku má adjektívum *plav* význam svetlý, ktorý sa realizuje v kolokácii s významom svetlá farba vlasov: *plavo dekle* (svetlovlasé dievča), *s plavimi lasmi* (so svetlými/plavými vlasmi).

- *Синята джамия* – Modrá mešita (v Istambule).

Okrem kolorizmu *син* sa v bulharčine vyskytuje i kolorizmus *синкав* – farebný odtienok blízky modrej, modravý, ktorý svojou kolokabilitou plne korešponduje so slov. *sinavý* (*синкави устни, синкавите струйки на дима* – v slov. *sinavé pery, sinavé kúdoly dymu*). Vo viacslovných pomenovaniach sa toto adjektívum nevyskytuje.

Modrá farba vo východoslovanských jazykoch

V ukrajinskom jazyku sa na pomenovanie modrej farby objektu používajú tri lexémy:

- **синій** – majúci zafarbenie jednej zo základných farieb spektra medzi belasou a fialovou, napr. *синє море, синє небо*; osobitne sa vyčleňuje bledosť ľudskej pokožky vo význame veľmi bledý, zblednutý alebo začervenený, ktorý nadobudol odtieň modrej farby (o tvári, pokožke a pod.): *сині губи*; využíva sa tiež v botanických, zoologických alebo iných názvoch, termínoch: *кит синій*;
- **голубий** – majúci zafarbenie jednej zo základných farieb spektra – uprostred medzi zelenou a tmavomodrou, farby jasného neba, svetlomodrý, belasý (blankytý): *голубі очі, голубе небо*;
- **блакитний** – farby neba, belasý: *блакитне небо, смугач блакитний* (v slov. *vráskavec obrovský*).

Kolorizmus синій je teda nadradený pojem a v ukrajiničine pomenúva modrú farbu so všetkými odtieňmi, a to i pomocou komponentov світло- alebo темно- (світло-синій, темно-синій) v zložených slovách, adj. блакитний a голубий sú synonymné a sú názvami pre belasý odtieň. Ak porovnáme ukrajiničinu s ruštinou ako dva blízko príbuzné východoslovanské jazyky, konštatujeme, že použitie koloratíva синій v ukrajiničine a синій v ruštine vo viacslovných pomenovaniach je takmer symetrické:

- **укр. синя панчоха – rus. синій чулок;**
- **укр. синій птах, синя птиця – rus. синяя птица (modrý vták ako symbol pravdy, dobra a krásy podľa divadelnej hry M. Maeterlincka);**
- **укр. синій екран смерті – rus. синій экран смерти;**

ale **укр. сіні мундіри – rus. голубые штаны** (histor.) žandári v dorevolučnom Rusku, ktorí nosili uniformy svetlomodrej farby (porovnaj Vasilevič 2007, s. 44).

Niektoré ukrajinské frazeologizmy s kolorizmom *синій* nemajú ruský ekvivalent, napr. *бідний, аж синій* (veľmi biedny) a *Як бубен (пун) синій/синя* (= veľmi modrý, sinavý).

Vzťah synonymie kolorizmov *блакитний* a *голубий* sa prejavuje i vo využití týchto lexém vo viacslovných pomenovaniach. V niektorých prípadoch môžeme pri porovnaní ukrajiničiny a ruštiny konštatovať úplnú symetriu ako napr. *укр. голубий песець – rus. голубой песець* (v slov. *modrá líška*), *укр. Блакитна мечеть – rus. Голубая мечеть*.

Inokedy sú v ukrajinskom jazyku možné oba varianty, a to i ako voľné syntagmatické spojenia napr. *голубі очі, голубе небо* ale i *блакитні очі, блакитне небо*, no tiež ako viacslovné pomenovania s oboma kolorizmami vo funkcii atribútu, napr. *блакитна/голуба кров* – slov. *modrá krv*.

Vo vzťahu k ruským viacslovným pomenovaniach a frazeologizmom možno konštatovať, že vo výbere kolorizmu v niektorých prípadoch ukrajiničina dáva prednosť adjektívu *блакитний* pred *синій*:

- *укр. блакитний гігант – rus. голубой гигант* (hviezda *modrý obor*),
- *укр. блакитна мрія – rus. голубая мечта* (krásny a nedostihnuteľný sen),
- *укр. блакитний океан – rus. голубой океан*, napr. *укр. стратегія блакитного океану* oproti *rus. стратегия голубого океана* (z angl. *Blue Ocean Strategy*),
- *укр. блакитне паливо – rus. голубое топливо* (zemný plyn),
- *укр. блакитний сир – rus. голубой сыр* (v slov. *syr s modrou plesňou*).

Ako sme už spomenuli vyššie, v teoretických prácach venovaných kolorizmom v ruštine sa konštatuje, že lexéma *синий* si v ruskom kultúrnom prostredí dlho zachovávala negatívnu konotáciu. Adj. *синий* zrejme spočiatku pomenúvalo predovšetkým vodu ako sídlo bytostí negatívne naladených voči človeku a asociovala sa so smrťou a posmrtným životom (porovnaj napr. Markova, Solodilova, Vasilevič, Zavjalova). Na druhej strane belasá farba neba pomenovaná adjektívom *голубой* má jednoznačne pozitívne konotácie, je protipólom negatívne prijímaného tmavomodrého odtienka.

Kolorizmus *синий* v ruštine pomenúva odtieň medzi belasou a fialovou farbou farebného spektra – *синее летнее небо, синие глаза*; alebo zafarbenie s modravým odtienkom, sinavý: *У вас губы синие, значит, с сердцем неважно.* (Máte modré pery, so srdcom je teda zle.)

Vyskytuje sa i vo frazeologických viacslovných pomenovaniach: *синий чулок* (modrá pančucha), *синие воротнички* (modré goliere), *ни синь-пороха* (ani akomak, nepatrne), *Гору (всё) синим пламенем/огнём!* (Nech (všetko) horí modrým plameňom! – *Čert vezmi (všetko)!*) Pomocou komponentu *светло-* alebo *темно-* podobne ako iné slovanské jazyky ruština vyjadruje odtienky s rôznou intenzitou modrej farby.

Kolorizmus *голубой* pomenúva svetlomodrú farbu objektu: *голубые глаза*; v prenesenom význame 'niečo bez obmedzení, čo je zbavené všetkého neprijemného, ťaživého': *голубые сны, голубая мечта* (belasé sny, belasá túžba, v slov. *ružové sny*); o literárnej alebo filmovej postave 'idealizovaný, bez nedostatkov (až schematický)': *голубая роль* (belasá úloha) a v slangu sa *голубой* vzťahuje na homosexualitu, napr. *голубые отношения* (belasé vzťahy).

Adj. *голубой* sa tiež často vyskytuje v neutrálnych, odborných, i frazeologických viacslovných pomenovaniach: *голубая кровь* (belasá krv), (*делать что-нибудь на голубом глазу* (robiť niečo na belasom oku – hovor. predstierať nechápavosť, naivitu), *поднести на блюдечке (тарелочке) с голубой каёмочкой* (doniesť na tanieriku s modrým lemom – dostať niečo ako na podnose); v perifrázach *голубые магистрали* (belasé magistrály – lodné trasy), *голубое топливо* (belasé palivo – zemný plyn), *голубой уголь* (belasé uhlie – veterná energia), *голубой экран* (belasá obrazovka – televízny prijímač).

Okrem kolorizmov *синий* a *голубой* sa na pomenovanie modrých farebných odtienkov v ruštine používa i pomerne málo frekventované adjektívum *лазурный*, ktoré sa okrem názvu francúzskeho pobrežia *Лазурный Берег* vyskytuje i v zoológii v názvoch živočíšnych (predovšetkým vtáčích) druhov (*лазурный травяной попугайчик, лазурные мухоловки, лазурный овсянковый кардинал, лазурные птицы*).

Na rozdiel od ukrajinčiny sa v ruštine veľmi zriedkavo vyskytujú kolorizmy *синий* a *голубой* ako rovnocenné varianty pre pomenovanie modrej farby v jednom viacslovnom pomenovaní: napr. ukr. *кит синій* alebo *смугач блакитний, блакитна (голуба) кров* – v ruštine *синий кит* tiež *голубой кит* alebo *синий полосатик*, tiež *голубой полосатик* (modrá veľryba) ale len *голубая кровь*.

Modrá farba v západoslovanských jazykoch

Ako sme už spomínali, v českom jazyku existuje len kolorizmus modrý, ktorý pomenúva všetky odtiene modrej farby i sinavý odtienok pokožky človeka: modré oči, rty modré zimou. Svetlý a tmavý odtienok sa v češtine pomenúvajú pomocou zložených slov s komponentom *светле-* alebo *темнћ-*. Na vyjadrenie svetlého odtienku má čeština i adjektíva *blankytný* a *азúровý*: *азúровая облоha, blankytnће море*. Adj. *sinavý, sinalý* na vyjadrenie bledého odtieňa pokožky sú v češtine hodnotené ako knižné.

Nestálosť a premenlivosť farby neba, ktoré môže byť v jasný deň svetlé a v noci tmavomodré, sa premieta i do výberu lexémy pre modrú farbu v poľskom jazyku, v ktorom adj. *niebieski*, odvodené od substantíva *niebo*, je nielen vzťahové adjektívum (slov. *nebeský, nebový*), ale je zároveň i kolorizmom, ktorý pomenúva celé spektrum odtieňov modrej farby: *niebieske oczy, niebieskie niebo, niebieskie morze*. Rôznu intenzitu modrej farby presnejšie špecifikuje i v zložených slovách s komponentom jasno- alebo ciemno-. Podobne ako slovenské

málo frekventované blankytný je v poľštine adj. błękitny pomenovaním pre svetlomodrú farbu (kolor jasnoniebieski): błękitne oczy, błękitny dym.

Zaujímavá je distribúcia kolorizmov niebieski a błękitny vo viacslovných pomenovaniach, keďže na rozdiel od slovenského jazyka sa v nich vyskytujú obidva kolorizmy, podobne ako v ruskom alebo ukrajinskom jazyku.

1. niebieski (modrý)

- *niebieskie kotłnierzyki* – *modré goliere*, korešponduje s ruským *синие воротнички*
- *niebieski ekran śmierci* – *modrá obrazovka smrti*, korešponduje s ruským *синий экран смерти*
- *niebieski autobus* – *modrý autobus prímestskej dopravy*

2. błękitny (belasý)

- *Błękitny Meczec* (Belasá mešita) – *Modrá mešita (v Istanbule)*, korešponduje s rus. *Голубая мечеть*
- *pletwal błękitny* (belasá veľryba) – *vráskavec obrovský*, korešponduje s rus. *голубой кит* (v ruštine i *синий кит*)
- *błękitna krew* (belasá krv) – *modrá krv*, korešponduje s rus. *голубая кровь*
- *błękitna planeta* (kniž. belasá planéta) – *modrá planéta*, korešponduje s rus. *голубая планета*
- *błękitne paliwo* (belasé palivo) – *zemný plyn*, korešponduje s ruským *голубое топливо*
- *błękitna armia* (Belasá armáda) – *Poľská armáda vo Francúzsku r. 1917-1919*, názov odvodený od farby uniformy podobne ako *голубые мундуры* (belasé uniformy) žandári v dorevolučnom Rusku
- *błękitna linia* (belasá linka) – *klientske centrum Poľských telekomunikácií*

Na rozdiel od ruštiny sú v poľskom jazyku pri viacerých viacslovných pomenovaniach možné varianty s oboma kolorizmami, napr. niebieski ekran śmierci zriedkavejšie błękitny ekran śmierci, modrá obrazovka smrti (vo Windows), v ruš. *синий экран смерти*; niebieskie helmy/berety, błękitne helmy/ berety – modré prilby, príslušníci mierových síl OSN, v ruštine *синие каски*.

Na pomenovanie sinavého zafarbenia pokožky sa v poľskom jazyku používa výhradne adj. siny (modrofialová farba občas so sivým nádychom): *sine usta*, *sina skóra* (*sinavé ústa*, *sinavá koža*), *siny ze zimna*, *siny z zawisci/ze złości* (*sinavý zo zimy*, *zo závisti*, *zo zlosti*).

Modrá farba v slovenskom jazyku

I v slovenčine je na vyjadrenie modrej farby objektu k dispozícii niekoľko kolorizmov: predovšetkým je to adj. *modrý*, ktorý je základnou lexémou na pomenovanie farby neba, vodnej hladiny či kvetov nevädze: *modrá hladina rieky*, *plyn horí modrým plameňom*, *drkotajúce zuby a modré pery* a pod. Z hľadiska slovtvorby potvrdzuje jeho dominanciu i schopnosť pomocou zložených slov s komponentom *svetlo-* (popríklad *jasno-*, *slabo-* či *bledo-*) v protiklade k *tmavo-* (*sýto-*) pomenovať odtienky s rozdielnou intenzitou modrej farby: *svetlomodrý* a *tmavomodrý*.

Podobne ako v iných slovanských jazykoch niektoré viacslovné pomenovania s komponentom *modrý* majú terminologický charakter – napr. *modrý jazyk* (zápalové ochorenie hospodárskych zvierat), *modrá pleseň*, *modrý obor*, *žralok modrý*, *modrá frankovka*; môžu to byť tiež názvy objektov – *Modrý kostolík* (v Bratislave), *Modrá mešita* (v Istanbule), ale i frazémy ako napr. *modrá krv*, (mať) *modrý pondelok*; *zniesol by (aj) modré z neba* a pod.; a napokon i lexikalizované spojenia, napr. *modrá knižka*, *modrá pilulka*, či perifrázy charakteristické predovšetkým pre publicistiku *modrá armáda*, *modrá planéta*, *modré barety/prilby*, *modré goliere*. Adj. *modrý* môže tiež vyjadrovať neprirodzené bledú farbu pokožky napr. *modrý od zimy*, *chladu*, *závisti*, *zlosti*. *nenávisť*, *zúrivosti* a pod. paralelne so synonymnými *sinavý od zimy*, *vyčerpania* (*únavy*), *zlosti*, *strachu* (*hrôzy*), *bolesti* a pod.

Kolorizmus *belasý*, ktorý je v porovnaní s adj. *modrý* v jazyku menej frekventovaný, je synonymom pre *svetlomodrý* alebo *jasnomodrý*. Vzťah synonymie potvrdzujú i dvojice voľných syntagmatických spojení s kolorizmom, v ktorých použitie jedného či druhého z menovaných adjektív nijako nemení význam slovného spojenia: *modré (svetlomodré) i belasé nebo, modré i belasé oči, modré i belasé pery* (od zimy, od hnevu), *modrá i belasá pokožka* (chorobne). Samozrejme, farebný odtienok, ktorý tieto adjektíva pomenúvajú, je v oboch prípadoch chápaný ako svetlomodrý.

Výskyt slovných spojení, v ktorých sa adj. *belasý* vyskytuje v slovenských textoch korpusu ARANEA, ukazuje, že najčastejšie sú v textoch voľné syntaktické spojenia so substantívami *motýľ* a *nebo*. Ďalšie frekventované kolokácie sú sústredené na použitie adj. *belasý* v spojitosti s bratislavským futbalovým a hokejovým klubom:

- kolokácie bez vzťahu k športovými klubom: *belasý motýľ/motýlik* i *Belasý motýľ* ako názov finančnej zbierky UNICEF, *belasé nebo, belasý purpur, belasý blankyt, belasý zvonček, belasý encián, belasý plamienok, belasý dym*;
- kolokácie vyplývajúce z klubových farieb ŠK Slovan Bratislava alebo znaku HC Slovan Bratislava: *Belasá šľachta* (združenie fanúšikov futbalového klubu ŠK Slovan Bratislava), *belasé tornádo, belasý orol, belasý dres, belasý fanatik, belasé peklo, belasé štulpne*.

Pre použitie adj. *belasý* v druhej skupine slovných spojení možno konštatovať, že sa vytvára samostatný prenesený význam kolorizmu, ktorý vyjadruje vzťah alebo príslušnosť ku konkrétnym menovaným športovým klubom, pričom význam farebného odtieňa je druhoradý.

Ako vyplýva i z príkladov uvedených vyššie, kolorizmus *belasý* podobne ako *modrý* tiež môže pomenúvať neprirodenú farbu ľudskej pokožky zapríčinenú chorobou alebo chladom (*belasé pery*). Prívlastok *belasý* sa vyskytuje aj v názvosloví zoológie (napr. *sýkorka belasá, šidlo belasé*).

Ak vezmeme do úvahy antropocentrizmus jazyka ako jeho inherentnú vlastnosť (porovnaj napr. Ološtiak 2018, s 328), metaforické prenesenie pomenovaní *modrý, belasý* a *sinavý* na vonkajší opis človeka, presnejšie na farbu očí a ľudskej pokožky v slovenčine poukazuje na to, že zatiaľ čo *modrý* a *belasý* tu vystupujú ako synonymá (*belasé/modré oči, belasé/modré pery* a pod.), práve adj. *sinavý* zachováva podobne negatívnu konotáciu, ako sa konštatuje pre kolorizmus *синий* v ruštine. Pripomeňme, že v poľštine *sinavosť* pokožky vyjadruje len adj. *siny* a na pomenovanie *modrých odtieňov zafarbenia objektu slúžia iné adjektíva*. Hodnotenie metaforizácie ako fundamentálneho konštituenta jazyka (Dolník 2018, s 306 – 307) podporuje naše stanovisko, že práve ustálením použitia adj. *синий* na opis nezdravej farby pokožky človeka položilo základ negatívneho hodnotenia tmavomodrého odtieňa modrej farby v ruštine. Na rozdiel od slov. *modré/belasé pery* môže voľné syntagmatické spojenie *голубые губы* opísať farbu na modro (*belaso*) nafarbených pier (*pery* nafarbené *belasým* rúžom), nie však ich chorobnú *sinavosť*.

Ďalšie adjektíva, ktoré vyjadrujú farbu jasnej oblohy (synonymum *svetlomodrý*), sú *azúrový* (kniž.), *blankytový* (poet. a kniž.), ale aj *nebový* (kniž.), sú štylisticky príznakové a ich frekvencia v súčasnom jazyku je pomerne nízka.

Ak porovnáme slovenčinu s češtinou a poľštinou ako s geneticky najbližšími slovanskými jazykmi, oproti slov. *modrý* a *belasý* má súčasná čeština len adj. *modrý*. V oboch jazykoch tiež existuje adj. *siný, sinavý/sinalý* na pomenovanie svetlomodrej farby, ktoré je však v češtine štylisticky príznakové a jeho frekvencia je v oboch jazykoch nízka. Podobne ako v slovenčine sú dve adjektíva na pomenovanie modrej farby v poľštine. Na rozdiel od slovenčiny je však v poľštine – podobne ako vo východoslovanskej ukrajinčine a ruštine – využitie oboch lexém vo viacslovných pomenovaniach vyváženejšie než v slovenskom jazyku, v ktorom sa vo viacslovných pomenovaniach možno stretnúť výhradne s lexémou *modrý*.

Môžeme teda zhrnúť, že v slovanských jazykoch na pomenovanie modrej farby existujú rôzne adjektíva. Vo väčšine slovanských jazykov sa tiež vyjadruje rozdiel medzi modrou a belasou farbou, resp. na pomenovanie svetlomodrého odtienka existuje samostatná lexéma.

Názvy pre modrú farbu a jej svetlý odtieň v niektorých slovanských jazykoch		
slovenský jazyk	<i>belasý</i>	<i>modrý</i>
český jazyk	<i>modrý</i>	
poľský jazyk	<i>niebieski</i>	<i>blękitny</i>
slovinský jazyk	<i>sinji</i>	<i>móder, plāv</i>
srbský jazyk	<i>modar</i>	<i>plav</i>
chorvátsky jazyk	<i>modar</i>	<i>plav</i>
bulharský jazyk	<i>син</i>	
ruský jazyk	<i>голубой</i>	<i>синий</i>
ukrajinský jazyk	<i>голубий, блакитний</i>	<i>синий</i>
bieloruský jazyk	<i>блакітны</i>	<i>сіні</i>

Etymologická charakteristika lexém slúžiacich na pomenovanie modrej (alebo modrej a belasej) farby je nasledovná (Králik 2015; Machek 1997):

- *blankytný* – blankyt, kniž. ‘azúr’ (od 17. stor.); vysvetľuje sa ako prevzatie zo strlat. *blanetus*, ktoré pravdepodobne vzniklo na základe nem. *blank* ‘lesklý, jagavý, žiarivý’;
- *modrý* – najmenej určité vysvetlenie, dáva sa do súvislosti s gr. ‘vlhký, premočený, nasiaknutý’, lat. ‘vlhký, mokrý’ a i. – všetko od ide. **mad-* ‘mokrý, stekať, kvapkať’; alebo od názvu rastliny na získavanie farbiva z angl. *madder* (marena farbiarska);
- *belasý* – psl. **bělasъ*, odvodené od psl. **bělъ* vo význame typu ‘žiariaci’; z toho ďalej ‘majúci žiarivú, svetlú farbu’ > svetlomodrý;
- *sinavý* – zo *siný* (*sin*), z psl. východiska **sinj* od ide. ‘tmavosivý’, odvodenina *sinka*;
- *голубой* v ruštine a *голубий* v ukrajinčine sa odvodzujú od *голубь* (*holub*), pričom podľa etymologického slovníka je východiskovým *modrý* odtieň pier na krku holuba, pričom sa predpokladá ide. východisko s významom ‘lesknúť sa; o farbách: žltý, zelený, sivý alebo modrý’;
- *plavý* – ‘žltohnedý alebo bledohnedý’, z psl. **polъ* súvisí s gr. *polios* ‘šedivý, sinavý’, *pelios* ‘tmavý, tmavomodrý, popolavý’, lat. *pallidus* ‘bledý’, všetko od ide. **pel-* ‘sivý, nevýrazný; strakatý’.

V južnoslovanských jazykoch, v ktorých je adj. *plav* pomenovaním belasej (svetlomodrej) farby (slovinský, srbský, chorvátsky jazyk), je toto adjektívum homonymné s *plav* označujúcim svetlú farbu (s červenkastým odtieňom) vlasov alebo srsti. Rovnaký význam ‘bledožltý alebo bledohnedý’ má i v západoslovanských jazykoch: slov. a čes. *plavý*, v poľštine *plowy*. V ruštine zastar. *плавий*, v súčasnom ruskom jazyku *половый* označuje bledožltú farbu (podobnú farbe slamy) srsti psa.

Záver

Významy lexém, ktoré sa v slovanských jazykoch používajú na pomenovanie modrej farby, sa odvodzujú na jednej strane od pomenovania svetlej až žiarivej farby alebo názvu nevýrazných odtieňov bledej až sivej. Najmenej jednoznačné a od súčasného farebného významu najvzdialenejšie je vysvetlenie pôvodu významu adjektíva *modrý* (vlhký, mokrý), ktorý sa vyskytuje v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch. Negatívne či pozitívne konotácie získavajú tieto lexémy až v kultúrach spojených s jednotlivými jazykmi.

Lexémou, s ktorou sa možno stretnúť vo viacerých slovanských jazykoch, ale nie v ruštine, sú slová odvodzované od lat. **blanetus* (nem. *blank*), napr. slov. *blankytný* (poet., kniž. majúci farbu jasnej belasej oblohy; syn. azúrový: *blankytná lagúna; blankytné nebo, more; blankytné*

ráno; blankytné oči). Vo viacerých slovanských jazykoch vrátane slovenčiny sú pomerne málo frekventované, vo všetkých si však zachovávajú pozitívnu konotáciu a pomenúvajú farbu odvodzovanú od farby jasnej oblohy.

Na rozdiel od lexém, ktoré vznikli z psl. východiska **polъ* a ich pôvodný význam sa v slovanských jazykoch vyvíjal od sivého odtieňa až k žltej farbe vlasov a srsti na jednej strane a k pomenovaniu modrej farby na strane druhej, lexémy odvodené od psl. **sinj* (slov. *sinavý*, rus. *синий* atď.) zostali vo všetkých slovanských jazykoch spojené so sivou, sinavou až modrou farbou.

Lexémy odvodené z psl. **sinj* v južných i východných slovanských jazykoch slúžia na pomenovanie zodpovedajúce slov. lexéme *modrý*, v slovinčine vo význame korešpondujúcom so slovenským adj. *belasý*. V slovenskom jazyku existujú adjektíva *sinavý* a *siný* (kniž.), ktorých význam sa vo výkladovom slovníku interpretuje ako 'majúci belasú farbu, modravý', čiže blízky adj. *belasý*. Jeho najfrekventovanejšie použitie je však pomenovanie modravého sfarbenia ľudskej pokožky, obyčajne ako chorobný príznak, ako svedčia i najčastejšie sa vyskytujúce použitia adj. *sinavý* v korpuse textov ARANEA (*sinavé pery; sinavá tvár; sinavá pokožka/pleť, sinavá koža, sinavé sfarbenie/sinavá farba pokožky, rúk* a pod.). V češtine, ktorá pre svetlý odtieň modrej farby používa adj. *modrý* (svetlomodrý), existuje podobne ako v slovenčine adj. *sinálý* (kniž.) – mŕtvoľne bledý: *sinálá tvár*; a tiež vo význame modrastý: *sinále světlo*, podobne knižné adj. *siný* i *sinavý* – svetlomodrý: *byl celý sinavý vzteky*. Podobne je adj. *siný* i v poľštine, v ktorej sa na vyjadrenie neprírodzene modrastej farby pokožky iné kolorizmy (*niebieski, błękitny*) nepoužívajú: *siný ze zimna, siný z zawisci/ze złości* (sinavý zo zimy, zo závidi, zo zlosti).

V slovanských jazykoch, v ktorých názov pre modrú farbu je odvodený od psl. **sinj*, sa toto zafarbenie pokožky vyčleňuje ako jeden z významov takejto lexémy, alebo sa vyskytuje vo frazeológii, napr. v bulharčine *ставам син-зелен* (stávam sa modrým-zeleným; blednem od strachu, hnevu a pod).

Z porovnania kolorizmov pomenúvajúcich modrú farbu v slovanských jazykoch vyplýva, že napriek tomu, že slovanské jazyky spája výskyt lexém, ktorých pôvod sa odvodzuje od psl. **sinъ*, predovšetkým v negatívnej asociácii s modrastou farbou vyjadrujúcou bledosť ľudskej pokožky, možno ju považovať za základnú lexému na pomenovanie spomínanej farby v rodine týchto jazykov, keďže sa vyskytuje naprieč celým slovanským svetom.

Ako vidno z prehľadu východoslovanských jazykov, rozdiely v pomenovaní modrých odtieňov existujú i medzi ruštinou a ukrajinčinou (ktorá má na rozdiel od ruštiny dve synonymá na pomenovanie svetlého modrého odtieňa), ako dvoma východoslovanskými jazykmi, podobne ako nie je v tomto smere zhoda ani napr. medzi slovenčinou a češtinou (na rozdiel od slovenčiny má čeština len jednu lexému na pomenovanie modrej farby) ako blízkyimi západoslovanskými jazykmi.

Pri adj. *belasý* a *modrý* v slov. a *голубой* v ruštine môžeme tiež konštatovať, že podobné kolorizmy odvodené od rovnakého slovného základu sa vždy vyskytujú len v jednom z týchto porovnávaných jazykov. Ak porovnáme názvy pre rovnaký farebný odtieň, dominantné pomenovania sú *modrý* v slov. a *синий* v ruštine. Frekvencia kolorizmov *belasý* a *голубой* je v porovnávaných jazykoch rôzna, pričom, ako sme konštatovali na základe kolokácií, v ktorých sa adj. *belasý* vyskytuje v textoch korpusu ARANEA, v slovenskom jazyku sa používanie adj. *belasý* veľmi často vzťahuje na príznak vzťahu k športovému klubu, nie k pomenovaniu farebného príznaku objektu. Medzi ruštinou a slovenčinou je tiež zásadný rozdiel medzi využitím kolorizmov *belasý* a *голубой* vo viacslovných pomenovaniach.

Literatúra

Webový portál Corpora & Corpus Linguistics Portal. [elektronický zdroj]. Dostupné na: <http://aranea.juls.savba.sk/> [cit 2019-04-15]

- Bolšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Hl. red. KUZNECOV, S. A. Sankt Peterburg, Norunt, 2000
- BYSTROVA, E. A. et al. 2006. *Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo Astrel'. 272 s.
- DOLNÍK, J. 2018: Lexikálny význam v recepcii. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 3, s. 302 – 315.
- Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. [elektronický zdroj]: Dostupné na: <http://fran.si/> [cit 2021-02-20]
- Nacional'nyj korpus russkogo jazyka*. [elektronický zdroj]: Dostupné na: <http://www.ruscorpora.ru> [cit 2021-02-20]
- KRÁLIK, L. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- MACHEK, V. 1997. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MARKOVA, E. M. 2016. Cvetovaja kartina mira: schodstva i različija vosprijatija cveta v raznyh etnokul'turach. In: *Universitas Catholica Rosenbergensis, Studia Russico-Slovaca*. Ružomberok: VERBUM, s. 73 – 85.
- NOVIKOV, A. B. 2004. *Slovar perifráz russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk Media.
- PODLESNYCH, A. 2011. *Ruské idiomy. Russkie frazeologizmy*. Brno: Computer Press. 380 s.
- OŽEGOV, S. I., ŠVEDOVA, N. J. 1992. *Tolkovij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Az Ltd. 960 s.
- MOKIENKO, V. M., NIKITINA, T. G. 2007. *Bolšoj slovar russkich pogovorok*. Moskva: Olma Media Grupp. 784 s.
- OLOŠTIAK, M. 2018. Jazyk a lexikálna zásoba ako odraz potrieb človeka a ľudskej spoločnosti. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 3, s. 327 – 339.
- Publična elektronna bibljuteka ukrajinskoji chudožhoji literatury*. [elektronický zdroj]: Dostupné na: <http://ukrlit.org/> [cit 2021-02-20]
- Rečnik na balkgarskija ezik*. [elektronický zdroj]: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>, [cit 2019-04-15]
- Slovenský národný korpus*. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. [elektronický zdroj]: <http://bonito.korpus.sk> [cit 2021-02-20]
- Slovníky slovenského jazyka*. [elektronický zdroj]: <http://slovník.juls.savba.sk> [cit 2021-02-20]
- Slovník spisovného jazyka českého* [elektronický zdroj]: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [cit 2021-02-20]
- Słownik języka polskiego* [elektronický zdroj]: <https://sjp.pwn.pl/> [cit 2021-02-20]
- Slovníky slovenského jazyka* [elektronický zdroj]: <http://slovníky.korpus.sk> [cit 2021-02-20]
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. 2006. Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. 2011. Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. 2015. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
- SOLODILOVA, I. A., ŠČERBINA V. E. 2011. *Lingvokognitivnye i liskursivnye aspekty sovremennoj frazeologii*. Orenburg: IPK GOU OGU. 377 s.
- Talkoven rečnik na balkgarskija ezik*. [elektronický zdroj]: <http://talkoven.onlinerechnik.com>, [cit 2021-02-20]

VASILEVIČ, A. P., Kuznecova S. N. a kol. 2007. *Cvet i nazvania cveta v ruskom jazyke*. Moskva: KomKniga, 2005

ZAVJALOVA, N. A. 2011. *Frazeologičeskie jedinicy s kolorativnym komponentom kak sostavľajuščaja diskursa povsednevnosti Japonii, Velikobritanii i Rossii*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta. 320 s.

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0107/18 Chromatizmus a jeho konotácie v kontexte slovanských a románskych jazykov.

Kontakt

Mgr. Martina Uličná, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta aplikovaných jazykov
Katedra románskych a slovanských jazykov
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava
Email: martina.ulicna@euba.sk